

Kur'an Işığında Din ve İnanç Hürriyeti

Doç. Dr. Abdulkadir Karakuş | ORCID: 0000-0003-2387-2402 | akarakuş@siirt.edu.tr

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Öz

Kur'an'da, insanlara din ve inanç hürriyeti açısından çok geniş bir özgürlük alanı açıldığı, dinin tebliğcisi olan Hz. Peygamber'e indirilen ayetlerle ilan edilmiş, herkesin istediği gibi inanabileceği teminat altına alınmış ve inanma kadar inanmamanın da bir insan hakkı olduğu vurgulanmıştır. Fakat ilerleyen safhalarda, gayrimüslimlerin saldırgan tutumları karşısında savunma amaçlı olarak indirilen savaşla ilgili ayetlerin bağlamından kopuk bir biçimde ele alınması ve zaman içerisinde Müslümanlarda oluşan kanaatlerin de tesiriyle, Kur'an'ın din ve inanç hürriyetiyle ilgili ilkeleri gölgelediği gibi bir algı da oluşmuştur. Dinden dönenlerin öldürülmesi gibi durumlar da buna eklenince İslâm'ın din ve inanç hürriyetini hiçe sayan bir din olduğu kanaatine varanların sayısı günden güne artmıştır. Makalede Kur'an'ın barışı ve uzlaşmayı öngören ayetleriyle savaş emreden ayetleri arasındaki bağlantı tespit edilmeye çalışılacak ve bu bağlamda din değiştirmeye ilgili hususların din hürriyetiyle ilişkisi belirlenmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İslâm, Din ve İnanç Hürriyeti, Barış, Savaş.

Atıf Bilgisi

Karakuş, Abdulkadir. "Kur'an Işığında Din ve İnanç Hürriyeti". *Marifetname* 10/1 (Haziran 2023), 39-73.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1188865>

Geliş Tarihi	13.10.2022
Kabul Tarihi	13.01.2023
Yayın Tarihi	30.06.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Abdulkadir Karakuş)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Freedom of Religion and Faith in The Light of the Qur'an

Assoc. Prof. Abdulkadir Karakuş | ORCID: 0000-0003-2387-2402 | akarakus@siirt.edu.tr

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Interpretation, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Abstract

In the Qur'an, it is declared with the instructions given to the prophet, who is the messenger of religion, that a very wide area of freedom has been opened to people in terms of freedom of religion and belief, and it is guaranteed that everyone can believe as they want, and it is emphasized that not believing is a human right as much as believing. However, in the following stages, a perception emerged that the verses related to war, which were revealed for defense purposes against the aggressive attitudes of non-Muslims, overshadowed the principles of the Qur'an regarding freedom of religion and belief, with the influence of the opinions formed over time by Muslims. The number of people who came to the conclusion that Islam is a religion that disregards the freedom of religion and belief has increased day by day when the killing of those who apostatize is added to this. In this article, the connection between the verses of the Qur'an that prioritize peace and reconciliation and the verses that command war will be tried to be determined, and in this context, the relationship between religious freedom and religious freedom will be tried to be determined.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Islam, Freedom of Religion and Faith, Peace, War.

Citation: Karakuş, Abdulkadir. "Freedom of Religion and Faith in The Light of the Qur'an". *Marifetname* 10/1 (June 2023), 39-73.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1188865>

Date of Submission	13.10.2022
Date of Acceptance	13.01.2022
Date of Publication	30.06.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Abdulkadir Karakuş)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslâm kelimesi, sözlükte “İtaat etmek, boyun eğmek, teslim olmak, barış yapmak, güven içinde olmak, sağlıklı olmak” anlamlarına gelen “سلم” “*Silm/selm*” kökünden türemiştir.¹ Bu anlamdan yola çıkılarak İslâm’ın, Allah’a teslim olup ona itaat etmek, Hz. Muhammed’in (sa) tebliğ ettiği ilkeleri benimsemek ve uygulamak, yani Allah’la ve yaratıklarıyla barışık olmak anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

Hız. Peygamber’in risaletiyle tüm insanlığa, Allah’ın, kâinatın mutlak hâkimi ve yegâne rabbi olduğu bir kez daha ilan edilmiştir. O’na yapılan kulluk ise itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden kavramlar arasında önemli bir yere sahip olan, “Kişinin bilerek ve samimiyetle kendisini Allah’a teslim etmesi” anlamına gelen İslâm kavramıyla ifade edilmiştir. Bu durumda Müslüman da, Allah’a kayıtsız şartsız teslim olmak suretiyle O’na kul olma iradesi gösteren kimseyi ifade etmektedir.²

Allah’a kul olma iradesi gösterebilmek, “Yaratılanı severiz, yaratanı ötürü” vecizesinde de ifade edildiği gibi Allah’la ve yarattığı tüm canlı ve cansız varlıklarla barışık olmaktan, yani onların hak ve hukukunu gözetmekten geçer. Dolayısıyla hem lügat hem de ıstılah anlamı iti-

¹ Ebû Abdırrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmîrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), “slm”, 7/265-266; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), “el-İslâm”, 262-263; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-lüğa*, thk. Muhammed Avd Mür’ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001), “slm”, 12/309-314; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-lüğa ve sıhâhu’l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987), “slm”, 5/1950-1953; Ebû’l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dâru’l-Kalem 1412), “slm”, 421-424; Ebû’l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “slm”, 12/289-297.

² Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 187-207.

barıyla İslâm, öncelikle Allah'la sonra da O'nun yarattığı tüm mahlûkatla barışık olmayı da gerektirmektedir.

Din ve inanç hürriyeti kavramı ise insanların, kamusal veya özel alanlarda dinlerini, inançlarını ya da felsefi görüşlerini açıklama, uygulama ve öğretme özgürlüklerini ifade etmektedir. Bunlar, kişilerin sırf insan olmaları sebebiyle elde ettikleri, vazgeçilmez ve devredilemez haklarının başında gelmektedir. Bu kavram, insanların herhangi bir dine inanıp inanmama ve tabi olup olmama, iman ettiği bir dine inanmaktan vazgeçme gibi özgürlük alanlarını kapsamaktadır. İlave olarak hangi etnik ve dinî gruptan olursa olsun tüm bireylerin, insan olmak itibarıyla sahip oldukları değerleri korumaya yönelik yaptıkları ya da yapma potansiyelinde oldukları eylemlerinin başkaları tarafından tanınması ve her türlü müdahaleye karşı korunması anlamını da içermektedir.³

Bir dine inanmak, bireylerin kendi istekleri ve hür iradeleriyle, kalben gerçekleşecek bir eylemdir ve bu eylem bireylerin iç dünyasında olup bitmektedir. Dolayısıyla bir dine kalpten inanmanın veya inanmanın denetlenebilir bir yanı olmadığı için inancın yasaklanması hiçbir anlam ifade etmemektedir. Tarih, insanların, bu hakların korunması noktasında çok duyarlı olduklarının ve gerektiğinde çekinmeden canlarını feda edebileceklerinin örnekleriyle doludur. Buradan hareketle, din ve inanç hürriyetinin elde edilmesi, insanlığın asla ihmal edemeyeceği bir olgu olarak durmaktadır. Bu sebeple Kur'an, açık ve anlaşılır beyanlarıyla din ve inanç hürriyetini önemsemiş, asla vazgeçilemeyecek bir hak olarak görmüş ve bu hususa müdahaleye asla müsamaha göstermemiştir.

³ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş* (Ankara: Liberte Yayınları, 2004), 56.

Bununla beraber İslâm tarihi süresince oluşan din anlayışı, tarihin bazı dönemlerinde, Kur'an'ın teminat altına aldığı bu özgürlükleri, her devrin genel kabulü, kendine özgü kültürel yapısı ve anlayışı çerçevesinde yorumlamıştır. En azından İslâm âlimlerinin bir kısmı, barışla ilgili âyetleri nesih kapsamında değerlendirerek bunların savaşı emreden âyetlerle yürürlükten kaldırıldığını öne sürmüştür,⁴ bu da din hürriyetinin anlaşılmasına veya yok sayılmasına neden olmuştur. Buna, Kur'an'daki savaşıla ilgili âyetlerin dönemsel şartlarla yorumlanması da eklenince, Kur'an'ın din ve inanç hürriyetini önceleyen âyetleri geri plana itilmeye veya yok sayılmaya mahkûm hale gelmiştir.

Makalede, yukarıdaki tanımlama çerçevesinde Kur'an'ın din ve inanç hürriyetine yaklaşımı belirlenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken Mekkî sûrelerden başlanarak barışı önceleyen âyetler kronolojik olarak ele alınacak, daha sonra da savaşıla ilgili âyetlerin öne çıkanları incelenecek ve dinden dönme / irtidat konusuna din hürriyeti bağlamında temas edilecektir. Böylece Kur'an'daki savaşıla ilgili âyetlerin ve dinden dönenlere uygulanan dünyevî cezaların din ve inanç hürriyetiyle alakalı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Kur'an'ın İman Konusunda İnsanlara Seçme Hakkı Tanıması

İslâm dininin temel kitabı Kur'an, nazil olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren barışı öncelemiş, Hz. Peygamber'e; "Senin insanları dine zorlayarak sokma gibi bir görevin yoktur, bu sebeple Müslüman

⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-câmi' li'bni Vehb*, thk. Miklos Muranyi (b.y.; Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/70; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.; Dâru Hecer, 1422/2001), 3/296; Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî – Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 3/439; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî (en-Nüketü ve'l-uyûn)*, thk. İbn Abdî'l-Maksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/514, 516.

olmayanlar için kendini harap etme” anlamında mesajlar vermiştir.⁵ Kur'an, Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere tüm peygamberlerin sadece bir tebliğci olduğunu, dini zorla kabul ettirmek konumunda olmadıklarını sık sık vurgulamıştır.⁶ Zaten iman ve inanç konusu, zorlamayla gerçekleşecek bir olgu değil, tamamen kişilerin özgür iradelerine bağlı gönüllü bir tercihtir. Zorlamayla gerçekleşmiş bir iman, bireylerin sorumluluğunu yok edecektir. Dünyadaki imtihanın, buradaki tercihlere göre ahirette karşılık görmenin bir manası kalmayacak ve böylece ahiretten, hesap gününden, cennet ve cehennemden bahsetmenin bir anlamı olmayacaktır.

Allah insanları hem iman etme hem de inkâr etme kabiliyetiyle yaratmış, istediği seçimi yapmakta özgür bırakmış, ancak onlara iman etmelerini tavsiye etmekten geri durmamıştır. Bu tavsiyesini, insanlar içinden seçip görev verdiği peygamberleri vasıtasıyla yapmış, onlara da insanları ve toplumları iman etmeye zorlamamalarını emretmiştir. Bu âyetlerden bir tanesinde Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyrulmuştur:

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ * وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündeki insanların tamamı, hep birden iman ederlerdi. Hal böyle iken sen insanları mümin oluncaya kadar zor-

⁵ İlgili âyetler için bk. Yûnus 10/99; el-Kehf 18/6; eş-Şuarâ 26/3-4; el-Gâşiye 88/22.

⁶ İlgili âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/92, 99; er-Ra'd 13/40; en-Nahl 16/35, 82; en-Nûr 24/54; el-Ankebût 29/18; Yâsîn 36/17; eş-Şûrâ 42/48; et-Tegâbün 64/12.

layacak mısın? Unutma ki, Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez. O, aklını kullanmayanları pislîğe / küfre mahkûm eder."⁷

Bu âyette, Hz. Peygamber'in şahsında tüm müminler, başkalarını imana zorlama gibi bir yanlışa düşmeye karşı uyarılmaktadırlar. İman etmenin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunun belirtilip hemen akabinde aklını kullanmayanların istenmeyen durumlarla karşılaşacağına bildirilmesi, iman etme hususunda akıl ve iradenin rolüne dikkat çekmek içindir. Bu yüzden, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ve insanların da yeryüzüne hür bir iradeyle gönderildiği ve buradaki her türlü seçimin insanlara bırakıldığı akıldan çıkarılmamalıdır. Allah, insanları sadece iman edecek şekilde yaratabilirdi ama O, böyle bir yaratmayı murat etmemiş, onları hem iman hem de inkâr etmeye istidatlı olarak iki yönlü yaratmıştır.

Vahyin ilk dönemlerinden başlayarak nüzul süreci incelendiğinde, Kur'an'ın barışı öncelediği ve insanları, din ve inançlarını seçmede özgür bıraktığı açıkça görülecek, âyetler nüzul sırasına göre ve bağlamında ele alındığında her merhalede bu gerçeğe yüzleşmek kaçınılmaz hale gelecektir. Bu husus, ilgili âyetler ve sûreler üzerinden anlaşılmaya çalışıldığında daha belirginleşecektir.

1.1. Kâfirûn Sûresi

Kur'an'da, din ve inanç hürriyetinin gündeme getirildiği âyetler, ilk olarak Kâfirûn sûresinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sûre risaletin ikinci yılında, nüzul sıralamasına göre 18. sırada, Mâûn sûresinden önce Fîl sûresinden sonra nazil olmuştur.⁸ İslâm'ın temel esaslarından birisi

⁷ Yûnus 10/99-100.

⁸ Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kudûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs, 1414/1994), 135; Esat Özcan, *Câbir b.*

olan tevhidin vurgulandığı sûrede, süreklilik ifade eden muzari fiil kullanılarak bir defa Hz. Peygamber'in ağzından, kendisinin kâfirlerin tap-tıklarına tapmayacağını bildirmesi istendikten sonra bir defa da ism-i fail kalıbıyla zamandan bağımsız olarak isim cümlesiyle aynı şey talep edilmiştir. Böylece hem vahyin ilk muhataplarının hem de sonradan gelecek müminlerin bu bilinci kazanmaları hedeflenmiş ve şöyle denilmiştir:

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ * لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ * وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * وَلَا أَنَا عَابِدٌ
مَا عَبَدْتُمْ * وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

“De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza (asla) tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmezsiniz. Şunu iyi bilin ki ben sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”⁹

Sûre, Kureyş'in önde gelenlerinden bir grubun Hz. Peygamber'e gelerek, “Bir sene biz senin ilâhına tapalım, bir sene de sen bizim ilâhlarımıza tap, böylece anlaşmış olalım. Eğer senin bildirdiklerin bizim inandığımızdan daha doğru ise ondan biz de faydalanmış oluruz; bizim taptıklarımız senin taptığından hayırlı ise bu takdirde sen onlardan yararlanmış olursun.” şeklinde bir teklifte bulunmaları ve Hz. Peygamber'in, “Allah'a şirk koşmaktan yine O'na sığınırım.” diyerek bu teklifi reddetmesi üzerine indirilmiştir.¹⁰

Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 64.

⁹ el- Kâfirûn 109/1-6.

¹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/887; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 10/315; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, thk. Âsım b. Abdilmuhsin el-Humeydân (Dammâm: Dâru'l-Islâh, 1412/1992), 467; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil*, (Beyrut:

Böylece hiç kimsenin bir diğèrinin dinine ve inancına müdahale etmeden herkesin inandığı şekilde yaşayabileceği ilkesi, dinde ve inançta asla pazarlık olmayacağı gerçeği, daha işin başında temel bir kural olarak ortaya konulmuştur. Aynı zamanda tevhit ve şirkin aynı şeyler olmadığı, bir kişinin gönlünde bu ikisinin asla bir arada bulunamayacağı, bu iki inanç arasında bir uzlaşma gerçekleşmesinin imkânsız olduğu hususları da tüm insanlığa anlatılmıştır. Sûrenin sonunda “*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.*” ifadesinden de açık olarak anlaşılacağı üzere bu sûre, iman ile şirkin uzlaşamayacağı gerçeğinin yanında iman eden ve şirk koşan kimselerin uzlaşarak, pekâlâ bir arada barış içerisinde yaşayabileceğinin altını çizmektedir.

Bu sûrenin, Mekke döneminin ilk başlarında nazil olması sebebiyle daha sözün evvelinde müşriklerle ilişkileri karşılıklı olarak inançlara saygı temeline oturtması, din ve inanç hürriyeti açısından dikkatlere sunulması gereken önemli bir husustur.

1.2. Kehf Sûresi

Din ve inanç hürriyetinin temel esaslarından birini teşkil eden âyetlerden bir diğeri, yine Mekkî sûrelerden biri olan ve Gâşiye ve Şûrâ sûreleri arasında 68. sırada indirilen Kehf sûresindedir.¹¹ Allah ile insan arasındaki mahiyet farkıyla beraber, müminlerin Allah’a olan ihtiyaçlarının vurgulandığı sûrenin bir yerinde, İslam’ın Allah katından gelmiş

Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407), 4/808; Fahrudin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebir)* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 32/324-325; Ebû Abdillah Şemsüddin el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrâhîm Etfîş (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964), 20/225; Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 8/507.

¹¹ Dâni, *el-Beyân fî ‘addi âyi’l-Kur’ân*, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

bir din olduğu ve tüm insanların eşit olarak muhatap alındığının ifade edildiği bir âyette şöyle buyrulmuştur:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا
أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِينُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَأَمُلِ يَتْسَوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ
وَسَاءَتْ مُرْتَقًا

“De ki: ‘Hak ve hakikat Rabbinizin katından gelmektedir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.’ İnsanlar şunu bilsinler ki Biz zalimler için alevden duvarların kendilerini dört bir yandan kuşattığı bir ateş hazırladık. Susuzluktan her feryat ettiklerinde, kendilerine maden eriyiği gibi yüzleri yakıp kavuran bir su verilecektir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem de ne korkunç bir yerdir.”¹²

Burada çok açık ve anlaşılır bir şekilde “فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ” ifadesiyle iman ve inkârın, insanların tercihine bırakıldığı haber verilerek inanç özgürlüğüne esaslı bir vurgu yapılmakta, inanmak kadar inanmamanın da temel bir hak olduğuna işaret edilmektedir. Ancak herkesin kendi hür iradesiyle yapacağı tercihi göre ahirette karşılık göreceği, inkâr edenlerin, tercihlerinin sonucuna katlanmak zorunda kalacağı, ayrıca bu azabın büyüklüğü ve şiddeti bildirilmektedir.

Aynı husus daha sonraki dönemlerde Medine’de, 99. sırada nazil olan¹³ İnsân sûresinin 3. âyetinde şu ifadelerle gündeme getirilmektedir:

¹² el-Kehf 18/29.

¹³ Dâni, el-Beyân fi ‘addi âyi’l-Kur’ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o ya şükreden ya da nankör bir kimse olur.”¹⁴

Kur'an'ın getirdiği ilkeler, iman etmeyi kişilerin hür iradesine, yani gönüllü seçimine bırakmıştır. Bu sebeple Kur'an, kimseye imanı zorla kabul ettirmeye çalışmaz ve zorlamayla kabul edilen imanı da geçerli saymaz. Kur'an; imanı, hidayeti, hak ve hakikati insanlara sadece tanıtır ve hak ve batıl arasındaki seçimi onların tercihine bırakır. İmanı tercih edenlere mükâfat, inkârı tercih edenlere de ceza verileceğini daha işin başında bildirir. İnsanlar da bu sonucun farkında olarak bir tercih yapar, tercihinin tüm sonuçları tamamen kendine aittir ve bu tercihinde kimsenin bir baskı ve zorlamasıyla da hareket etmez.

1.3. Bakara Sûresi

Din ve inanç hürriyeti ile ilgili olarak çokça gündemde olan âyetlerden biri de hicretin ilk yılında Âl-i İmrân sûresinden önce Medine'de, ilk inmeye başlayan ve nüzul sırasına göre 87. sırada bulunan Bakara sûresinde¹⁵ yer almaktadır. Bu sûrenin, insan iradesine saygının zirvesi olarak sunulan ve imanın özgür iradeye dayalı bir tercih olduğu bildirilen bir âyetinde şöyle buyrulmuştur:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğru ile yanlış açıkça ortaya çıkmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder ve Allah'a inanırsa, hiçbir zaman

¹⁴ el-İnsân 76/3.

¹⁵ Dâni, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

kopmayacak olan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah her şeyi işitir ve bilir.”¹⁶

Âyetle ilgili iki nüzul sebebi zikredilmektedir. Bunlardan birine göre bu âyet şu olay üzerine nazil olmuştur: “İslâm gelmezden önce Medineli kadınlar, çocukları yaşamadığında ‘Eğer çocuğum salimen doğar ve yaşarsa onu Yahudi yapacağım’ şeklinde bir adakta bulunurdu. Bu adaklar neticesinde Medine’de iskân eden Medinelilerin pek çoğunun çocuğu Yahudiler arasına katılarak onlardan biri haline geldi. Benî Nadir Yahudilerinin, Hz. Peygamber’le yaptıkları sözleşmeye uymayıp ihanet etmeleri sonucu Medine’den çıkarılmalarına karar verildiğinde Müslüman olan Medineliler ‘Biz çocuklarımızın Yahudi olmalarını arzu ederken, onların dininin bizimkinden daha üstün olduğuna inanıyorduk. Ama şimdi hak din olan İslâm geldi, çocuklarımızın Yahudi olmasına gönlümüz razı olmaz, bu sebeple çocuklarımızı onlardan alıp zorla Müslüman yapalım’ diyerek Hz. Peygamber’den izin istediler. Bu olay üzerine söz konusu âyet gelince Hz. Peygamber, Medinelilerin daha önce Yahudi olan çocuklarına seçim hakkı tanıdı ve onları, dinlerini değiştirmeleri hususunda zorlamadı.”¹⁷

Bir diğer rivayete göre de âyetin sebab-i nüzulü şu şekildedir: “Ensar’dan Salim b. Avf oğullarına mensup bir sahabînin iki oğlu, Hz. Peygamber’in risaletinden önce Hıristiyan olmuşlardı. Daha sonra bu iki oğul Medine’ye geldikleri zaman babaları onların yakalarına yapışarak; ‘Vallahi, Müslüman olmadıkça yakanızı bırakmayacağım!’ demiş ve on-

¹⁶ el-Bakara 2/256.

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/546-548; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suud: Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1419), 2/493; Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, 1/327; Vâhidî, *Esbâbü'nüzûli'l-Kur'ân*, 83-84; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/280; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/682.

ların Müslüman olmasını istemişti. Çocukları bu teklifi kabul etmeyince de Hz. Peygamber'in huzuruna varmışlar ve adam Hz. Peygamber'e; 'Ya Resûlallah! Benim canımın parçası olan yavrularım cehenneme girecekken ben öylece bakıp seyir mi edeyim?' demiş; bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Âyetin nazil olması üzerine adam çocuklarının yakasını bırakmıştır."¹⁸

Bu rivayetler vesilesiyle müfessirlerden bir kısmı âyetin sadece Ehl-i kitapla ilgili olduğunu beyan ederek, cizye vermeleri durumunda Ehl-i kitaba zorlama yapılamayacağını, bunun dışındaki gayrimüslimlere zorlama yapılabileceğini bildirmişlerdir.¹⁹ Bir kısmı da âyetin "İmanla ilgili konuların zorlamayla gerçekleşmeyeceğine, imanın kişinin tercihi-ne bırakıldığına dair ilâhî bir kuralı ortaya koyan genel bir hüküm" içerdiğini, zorlamayla din olmayacağını ve imanın da oluşmayacağını ifade etmişlerdir.²⁰ Nitekim din; iman, bilgi ve amelden oluşur. İnsanlara bir iş baskı yoluyla belki yaptırılabilir, fakat iman, zorlama yoluyla gerçekleşebilecek bir olgu değildir. Zira imanın muteber olması için kalbin tasdik etme zorunluluğu bulunmaktadır ve kalben tasdik edilmeyen bir iman geçersizdir. Dolayısıyla iman, hiçbir zorlama olmaksızın, gönüllülük esasına dayalı, kişilerin özgürce yapacakları bir tercih sonucunda gerçekleşen bir eylemdir. Zorlama yoluyla kabul edilen bir imanı test etme

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/547; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/114-115; Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, 84; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/304; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, 3/280; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/682.

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/549-550; Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şilbî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/338; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/494; Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 2/239; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/122-123; Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, 1/327; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/15;

²⁰ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 2/239; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/303; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/682.

imkânı yoktur ve kalben tasdik edilmeyen imanın da Allah katında bir geçerliliği mevcut değildir.²¹

Hz. Peygamber, yirmi üç yıl süreyle yürüttüğü risaleti esnasında hem dine girme hem de ibadetler gibi dinî uygulamaları yapma hususunda hiç kimseyi asla zorlamamış, aksine bireyleri ve kitleleri öğüt, delil ve ikna yoluyla dine çağırmıştır:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“(Ey Peygamber!) İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. (Gerektiğinde de) onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz ki Rabbin, kimin kendi yolundan saptığını ve kimin hidayet üzere olduğunu çok iyi bilir.”²²

Hz. Peygamber farklı din mensuplarıyla ilişkilerini barış ve hoşgörü üzerine kurmuş, bu tavrını zayıf olduğunda da güçlü olduğunda da sürdürmüştür. Hz. Peygamber, Medine’ye gelen Hıristiyan Necdî heyetinin Mescid-i Nebevî’de ibadet yapmasına izin vermiş²³ ve onların dinî görevlerinden geri kalmalarına gönüllü razı olmamıştır.

İslâm devletinin çeşitli yörelerine gönderdiği valilerine, gittikleri yerdeki Hıristiyan ve Yahudilere, dinlerinden dönmeleri için baskı yapmamalarını özellikle tembihlemiş, böylece iman etmenin gönüllülük esa-

²¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 1/402.

²² en-Nahl 16/125.

²³ Muhammed b. Sa’d b. Menî‘ ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/307.

sına dayalı bir eylem olduğunu bildirmiş ve zorlamayla iman eden bir insanın mümin değil münafık olacağını altını çizmiştir.²⁴

Hâslılı din samimi olmak üzerine kurulmuş bir sistemdir ve Hz. Peygamber de dini, “Din samimiyettir.”²⁵ şeklinde tarif etmiştir. İnsanların din konusunda ihlaslı olması esastır. İhlas ve samimiyetin olmadığı noktada dinden ve imandan söz etmek mümkün değildir. Zorlamayla kabul edilen din ve imanla ilgili olarak da samimiyet aramak beyhudedir.

Kur'an'da bu tür barış çağrıları yanında “Onları nerede bulursanız öldürün.”²⁶ “Fitne kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”²⁷ gibi savaşmaktan ve öldürmekten söz eden âyetler de mevcuttur. Barışa yönelik mesajlar, savaşı teşvik eden bu tür âyetlerin gölgesinde kalmakta, gayrimüslimlerle savaş ve onların öldürülmesi gerektiği ön plana çıkarılabilmektedir. Makalenin bu bölümünde, savaşla ilgili âyetler ele alınacak ve bunların İslâm'ın öngördüğü barış ilkesiyle ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Kur'an'da Savaşın Emredilmesi

İnsanlık tarihi, başlangıçtan günümüze pek çok savaşa şahitlik etmiştir. İnsanoğlu, dinî, millî, siyasî, ekonomik ve başka türden pek çok sebeple nice savaşlar yapmış ve görülen o ki, bu durum kıyamete kadar devam edecektir.

²⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*, thk. Mustafâ es-Sekâ vd. (Mısır: Şirketü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 2/596.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “İmân”, 42; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tsh. Heyet (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930), “Bey'at” 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/156-157.

²⁶ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/191; en-Nisâ 4/89, 91; et-Tevbe 9/5.

²⁷ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/193; el-Enfâl 8/39.

Hz. Peygamber, risalet görevinin başlangıcından itibaren Mekkeli müşriklerin koyu düşmanlığına maruz kalmış, ilk Müslümanların özellikle güçsüz olanları, çok büyük işkencelere uğramışlardır. Özellikle Mekke döneminde Müslümanlar, yıllar süren baskı, şiddet ve boykotlarla baş etmeye çalışmışlar ve nihayetinde doğup büyüdükleri yurtlarını ve yıllarca biriktirdikleri mallarını geride bırakarak Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardır.

Hicretten sonra da tacizler ve Müslümanları yok etmeye yönelik girişimler durmamış, bu durumdan kurtulmak için savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda, birazdan ele alınacak olan ve Medine döneminde nazil olmaya başlayan savaş âyetleri, bazı klasik dönem müfessirlerince, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin temeline yerleştirilmiştir. Bunun tabii bir sonucu olarak da savaşla ilgili emirlerin, barışa yönelik âyetleri geçersiz kıldığı anlayışı hâkim olmuştur. Fakat bu âyetler, bağlamında ele alınıp incelendiğinde böyle bir sonuca varmanın sağlıklı olmadığı ortaya çıkacaktır.

2.1. Savaşa İzin Verilmesi

Müslümanlar, Mekke'den hicret etmelerine rağmen saldırılar durmamış, müşrikler, Bedir'de başlayan ve sonrasında devam eden bir savaş sürecini başlatmışlardır. Bu bağlamda, genel vahiy sıralamasında 87. sırada, ancak Medenî sûreler içerisinde ilk sırada nazil olan Bakara sûresinde,²⁸ müşriklerin saldırılarına cevap olmak üzere savaşa izin verilerek şöyle buyrulmuştur:

²⁸ Dâni, el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırı gitmeyin. Bilin ki, Allah, aşırı gidenleri sevmez.”²⁹

Her ne kadar iniş sırasına göre 105. sırada bulunan³⁰ Hac sûresi 39. âyetinin³¹ savaşa izin veren ilk âyet olduğu rivayet edilmiş olsa da,³² Bakara sûresinin nüzul sırasında daha önde olması sebebiyle bu âyetin, savaşa izin veren âyetlerin ilki olma ihtimali daha güçlüdür. Zaten konumuz olan bu âyetin, savaşa izin veren âyetlerin ilki olduğuna dair rivayetler mevcuttur.³³ Bu iki rivayet cemedildiğinde şöyle bir sonuca da varılabilir: Bakara sûresi, çok uzun bir sûre olduğu için nüzülü epey bir zaman almış ve 190. âyetin inzali, Hac sûresi 39. âyetinin nüzülüyle aynı dönemlere rasgelmiş, böylece bu âyetlerin her ikisi de savaşmaya izin veren âyetlerin ilklerinden sayılmış olabilir.

Bunlardan hangisi ilk nazil olan âyet olursa olsun her iki âyette de Müslümanlara, kendilerine zulmedenlere ve savaş açanlara karşı, savaş hukukunun dışına çıkmamak kaydıyla savaşma izni verilmektedir. Böylece İslâm'ın gerektiğinde barışa gerektiğinde de savaşa izin veren bir din olduğu ortaya çıkmaktadır.

²⁹ el-Bakara 2/190.

³⁰ Dâni, el-Beyân fî ‘addi âyi’l-Kur’ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

³¹ “إِنَّ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ” “Haksız yere saldırıya uğrayanlara, düşmana karşı savaş izni verilmiştir. Allah onlara yardım edip her zaman muzaffer kılmaya kâdirdir.” (el-Hac 22/39).

³² Bk. Taberî, Câmiu’l-beyân, 18/644.

³³ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm b. ‘Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422), 1/262.

2.2. Kıtâl Âyeti Olarak Meşhur Olan Âyetler

Bakara sûresinde savaşa izin verilen ilk âyetin hemen devamında “Onları yakaladığınız yerde öldürün” ifadesinin geçtiği bir âyet³⁴ mevcuttur. Aslında bu ifade, bundan başka ikisi 93. sırada nazil olan Nisâ sûresinde,³⁵ biri de en son nazil olan Tevbe sûresinde olmak üzere üç yerde daha geçmektedir.³⁶ Bu ifadenin bulunduğu âyetlerden en meşhuru şu âyettir:

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ
وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ
عَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca, (yaptıkları antlaşmayı bozan) müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, yakalayın, hapsedin ve geçebilecekleri her yeri gözetim altında tutun. Şayet tövbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse ar-

³⁴ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْفُوهُمْ وَأَخْرَجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ “Onları (savaş halinde olduğunuz müşrikleri) yakaladığınız yerde öldürün, onlar sizi yurtlarından nasıl çıkardılarsa siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm içerisinde onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkıştırlarsa o zaman siz de onlarla savaşın. Çünkü kâfirlerin yaptıklarının karşılığı budur.” (el-Bakara 2/191).

³⁵ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ “Kâfirler, sizin de tıpkı kendileri gibi kâfir olup inkâr etmenizi isterler. İman edip Allah yolunda hicret etmedikçe onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer imandan ve hicretten yüz çevirip düşmanlığa devam ederlerse, o zaman onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan hiçbirini dost ve sırdaş edinmeyin.” (en-Nisâ 4/89). “رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِن لَّمْ يَعتَرِلُوكُمْ وَبَلَّغُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْفُوهُمْ رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِن لَّمْ يَعتَرِلُوكُمْ وَبَلَّغُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْفُوهُمْ” “Bu onlardan başka hem sizinle hem de kendi topluluklarıyla barış içinde yaşamak isteyen bazı münafıkları göreceksiniz. Bunlar ne zaman fitneye çağrılırsalar bu davete hemen icabet ederler. Eğer bu kimseler sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları takip edin ve yakaladığınız yerde öldürün. İşte onlar, kendileriyle savaşmanız için size apaçık yetki verdiğimiz kimselerdir.” (en-Nisâ 4/91).

³⁶ Dâni, el-Beyân fi ‘addi âyi’l-Kur’ân, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

tık onları serbest bırakın. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”³⁷

Müfessirler arasında “Kıtâl âyeti” olarak şöhret bulmuş olan bu âyet, sûrenin ilk dört âyetinden açıkça anlaşılabilceği üzere Müslümanlarla yaptıkları ahitlerini bozan müşriklerle alakalıdır. Bu ve benzer âyetlerde, savaşın ve müşrikler nerede yakalanırsa öldürülmesinin istenmesinin sebebi, onların müşrik veya kâfir olması değil, İslâm’a ve Müslümanlara hayat hakkı tanımak istememeleri, ilişkileri iyi niyet temelli ve barış ikliminde sürdürme iradesine ihanet etmeleridir.

Bir önceki âyete bakıldığında, ahitlerini bozmayanlarla herhangi bir savaş durumunun asla söz konusu olmayacağı açıkça görülecektir.³⁸ Bir sonraki âyette ise savaşan müşriklerden birinin, Müslümanlardan emân / sığınma talep etmesi durumunda savaş dışında tutulması emredilmektedir.³⁹ Böylece âyetin siyak ve sibakından, savaşma ve öldürme emrinin, ahdini bozanlarla alakalı olduğu, ahdini bozmayan ve Müslümanlarla iletişimini olumlu bir şekilde devam ettirenlere asla dokunulmayacağı kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Geçmişte savaşla ilgili bu tür âyetler, tüm müşrikleri ve kâfirleri kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Ancak bu yorumların, zamanın şartları, kültürel yapısı, müşrik ve kâfirlerin Müslümanlara karşı sergiledikleri tavır ve davranışlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve belki dö-

³⁷ et-Tevbe 9/5.

³⁸ “Ancak kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz ve bu antlaşmalarına tam olarak uyan ve aleyhinize başkalarıyla iş birliği yapmamış olan müşrikler bu hükmün dışındadır. Onlarla yaptığımız antlaşmanın şartlarına süresi doluncaya kadar uyun. Şüphesiz Allah, antlaşmalarına sadakat gösterenleri sever.” et-Tevbe 9/4.

³⁹ “Eğer müşriklerden biri senden sığınma talep ederse, ona sığınma hakkı tanı ki, Allah’ın kelâmını işitip anlama imkânı bulsun. Sonra da onu güven içinde yaşayacağı bir yere ulaştır. Çünkü onlar gerçeği bilmez bir topluluktur.” et-Tevbe 9/6.

nemin şartlarında mazur görülebileceği göz ardı edilmemelidir. Bugüne gelindiğinde, bu tür yorumların Kur'an bütünlüğüne uymadığı daha rahat görülebilmektedir. Kaldı ki Kur'an'ın, barış içerisinde yaşamaya açık, günlük hayatta Müslümanlara herhangi bir sorun çıkarmayan ve insanî ilişkileri hayatın normal seyri içerisinde sürdürme iradesi gösteren kâfirlere karşı yaklaşımını gösteren bir âyeti şu şekildedir:

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ
وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

*“Allah, sizi, din uğrunda size savaş açmayan, sizi yurtlarınızdan çıkar-
maya kalkışmayan kimselerle iyi ilişkiler kurmanızı ve onlara âdil dav-
ranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.”*⁴⁰

Bu âyetin, kâtâl âyetiyle neshedildiğine⁴¹ dair yorumlar yapılmış-
sa da biraz önce de vurgulandığı gibi bu yorumlar tamamen zamanın
oluşturduğu şartlarla alakalıdır. Oysa âyet, Müslümanlara karşı saldırgan
ve olumsuz bir tutum takınmadıkları sürece hangi milletten ve dinden
olursa olsun tüm gayrimüslimlerle iyilik ve adalet temelli olumlu ilişki-
ler kurulabileceğini hükme bağlamaktadır ve âyetin neshedildiğine dair
beyanların da dayanağı yoktur.⁴²

Hâsılı savaş hukukuna yönelik olarak nazil olan âyetler,
Kur'an'ın ilk nazil olmaya başladığı dönemden itibaren üzerinde durulan
ve insanlar arası ilişkileri barışa dayalı, zorlamanın olmadığı bir şekilde
düzenleyen âyetleriyle karıştırılarak yorumlanmamalıdır. Hz. Peygam-
ber'in hayatına bakıldığında, onun günlük hayatta gayrimüslimlerle ga-

⁴⁰ el-Mümtehine 60/8.

⁴¹ Nesih ve çeşitleri için bk. Esat Özcan, *Eyyübî-Memlûk Döneminde Tefsir (Ezdi Örneği)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 220-221.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/573.

yet olumlu ilişkiler kurduğu ve ashabına da aynı tavsiyede bulunduğu görülecektir.⁴³ Zira o (sa), hiç kimseyi Müslüman olmaya zorlamamış ve hiç kimseyi dinî inancından veya etnik kimliğinden dolayı dışlamamıştır. Ashabına, komşusu gayrimüslim hatta müşrik bile olsa üzerlerinde hakkı olacağını, bu sebeple Müslüman olmayan komşuların hakkına riayet edilmesi gerektiğini öğütlemiş,⁴⁴ kendisi de hangi din mensubu olursa olsun onlarla insanî ilişkilerini nezaketin en üst seviyesinde sürdürmüştür.

2.3. Din Yalnız Allah'ın Oluncaya Kadar Savaşmak

Bakara sûresinde savaşa izin veren âyetten sonra gelen bir âyette, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar savaşmanın emredildiği bir âyet mevcuttur. Aynı anlamda bir başka âyet de, nüzul sırasına göre 89. sırada Medine'de indirilen Enfâl sûresinde⁴⁵ bulunmaktadır. Bakara sûresindeki âyette şöyle buyrulur:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِئْتَةً وَيُكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

*“Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaktan vaz geçecek olurlarsa siz de vazgeçin. Zira düşmanlık, sadece saldırganlara karşı yapılır.”*⁴⁶

⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, “Uluslararası İlişkiler Bağlamında Hz. Muhammed'in Gayrimüslim Unsurlarla Olan İlişkilerindeki Örnekliği”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2019), 58-78.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 7/84; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bişerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 10/442.

⁴⁵ Dâni, *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'an*, 136; Özcan, Câbir b. Zeyd, 64.

⁴⁶ el-Bakara 2/193.

Âyet, bağlamıyla okunduğunda burada savaşılmaması istenen kişilerin, 190. âyette bahsi geçen ve Müslümanlara savaş açanlar olduğu anlaşılır. Âyetteki “فَإِنْ أَنْتَهُمْ فَلَا عُذْرَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ” “*Onlar savaştan vaz geçecek olurlarsa siz de vazgeçin. Zira düşmanlık, sadece saldırganlara karşı yapılır.*” ifadesi de savaşılmaması gerekenlerin savaş açanlar olduğunu, savaştan vazgeçtiklerinde Müslümanların da artık savaşı düşünmemeleri gerektiğini açıkça vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu âyetlerin de din ve inanç hürriyetini kısıtlayan ve tehdit eden herhangi bir yönü bulunmamaktadır.

Hal böyleyken tefsir kaynaklarında, âyetteki “فِتْنَةٌ - *Fitne*” kelimesine “Şirk ve küfür” anlamı verilerek âyetin, yeryüzünde Allah’a ortak koşan ve inkâr eden kimse kalmayıncaya kadar savaşmayı emrettiği şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁴⁷ Fakat bu yorumlar, âyetin kastıyla örtüşmediği gibi daha önceki âyetlerle de çelişmektedir. Eğer yeryüzünde şirk ve küfür kalmayıncaya kadar savaşmak gerekseydi Hz. Peygamber, görevini tamamlamadan dünyayı terk etmiş olurdu. Zira onun vefatında dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Mekke ve civarında da oldukça fazla miktarda müşrik ve kâfir vardı.

Hz. Peygamber Hayber Savaşı sırasında sancağı Hz. Ali’ye (öl. 40/661) teslim ettiğinde onun, “Yâ Resûlallah, insanlar bizim gibi inancıncaya kadar onlarla burada savaşacak mıyım?” şeklindeki sorusuna, “Onların yurduna güvenlik içinde ulaş, onları İslam’a davet et ve yapmaları gereken dinî görevleri onlara bildir. Allah’a yemin ederim ki senin

⁴⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/168; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî, *Tefsîru Abdirrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419), 1/315; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/299; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/264; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, 1/327; Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî*, 2/66; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 5/38; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 5/291; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/354.

vasıtanla bir kişinin hidayete ermesi, senin kızıl develere sahip olmandan çok daha hayırlıdır.”⁴⁸ şeklinde cevap vermiştir. Böylece savaşmanın gayesinin insanları öldürmek ve yok etmek değil, onlara Allah'ın dinini tanıtmak ve tebliğ etmek olduğunu ilan etmiştir.

Tüm dünya insanların Müslüman olması, şirkten ve küfürden vazgeçip İslâm'ı benimsemesi hiçbir zaman gerçekleşecek bir olgu olmadığı gibi Allah tarafından Müslümanlara yüklenmiş bir görev de değildir. Bunun aksini iddia etmek, Allah'ın beyanıyla ters düşmek anlamına gelir. Çünkü Allah: “*Sen ne kadar çaba harcarsan harca, insanların çoğu yine de imana gelmez.*”⁴⁹ buyurmak suretiyle insanların tamamının aynı din üzerinde buluşamayacağını bizzat kendisi haber vermiş, böylece “Kimseyi zorlayarak dininize tabi kılamazsınız” mesajı vermiştir. Dolayısıyla âyetteki fitnenin, şirk ve küfür olarak yorumlanması isabetli değildir. Eğer öyle olsaydı bu durum insanlığı, altından kalkamayacağı bir görevle yüz yüze getirmiş olurdu ki, bu da Allah için muhaldir. Çünkü O, kullarını kaldıramayacakları yüklerin altına sokarak onları sorumlu tutmayacak kadar merhametlidir.⁵⁰

Arapça lügatlerde “*فِتْنَةٌ - Fitne*” kelimesi, “Altın ve gümüşün sağlamını cürufundan ayırmak için ateşe sokma, azap için ateşe atma; imtihan, olumlu veya olumsuz şekilde sınamaya tabi tutma; manevi çöküntü; kavga ve kargaşa durumu”⁵¹ şeklinde geniş kapsamlı bir anlam alanına sahiptir. Bu anlamlar ve tarihteki “*Fiten*” tabir edilen olaylar göz önüne alındığında kelimenin “Dinî, içtimaî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan

⁴⁸ Buhârî, “Cihâd”, 141.

⁴⁹ Yûsuf 12/103. Başka âyetler için bk. el-Mâide 5/48; Hûd 11/93, 118; en-Nahl 16/9.

⁵⁰ “Allah hiçbir kuluna altından kalkamayacağı bir sorumluluk yüklemeyiz.” el-Bakara, 2/286.

⁵¹ Ferâhîdî, “ftn”, 8/127-128; Ezherî, “ftn”, 14/211-214; Cevherî, “ftn”, 6/2175-2176; Râgîb el-İsfahânî, “ftn”, 623-625; İbn Manzûr, “ftn”, 13/317-321.

kavga, kargaşa, anarşi ve iç savaş” gibi anlamlara geldiği düşünülebilir ve âyetteki *fitne* kelimesi kavramsal olarak “Yeryüzünün huzurunu bozmaya yönelik yıkıcı faaliyetler” şeklinde anlamlandırılabilir. Bu durumda da âyet “*Yeryüzünde huzuru bozmaya yönelik yıkıcı faaliyetler ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın (murat ettiği şekilde işlevsel) oluncaya kadar onlarla savaşı. Onlar savaştan vaz geçecek olurlarsa siz de vazgeçin. Zira düşmanlık, sadece saldırganlara karşı yapılır.*” şeklinde anlaşılır.

Hülasa Kur'an'da savaş, insanlara İslâm'ı zorla kabul ettirmek için değil Müslümanların hayat hakkına karşı yapılan tecavüzleri ve yapılan haksız saldırıları, mukaddes değerlere yapılan hadsizlikleri, İslâm'ın anlatılmasına karşı yapılan engellemeleri, zulüm ve haksızlıkları önleme adına zalimin elindeki silahı almak üzere yapılır. Bu durumda iken saldırıdan vazgeçenlere dokunulmaz. Dolayısıyla Kur'an'ın takdim ettiği İslâm, müslümanların, başkalarına zorla İslâm'ı kabul ettirmek gibi eylemlerini asla onaylamamaktadır. Bu durum, Müslümanların, İslâm'ın izzetine bir hanel getirmeden yeryüzünde barış ve huzurun egemen olması için gayret etmelerinin önünü açacaktır. Bunun sonucunda Kur'an'ın, insanların farklı topluluklar olarak yaratılmasının hikmetleri arasında saydığı “*Te'âruf*” gerçekleşecek ve insanlık, ortak menfaatleri için hayırda yarışma ve beraberce hareket etme olgunluğuna ulaşacaktır.

3. Dinden Dönerlerin Durumu

Makalenin girişinde, din ve inanç özgürlüğünün tanımıyla ilgili “İman ettiği bir dine inanmaktan vazgeçme” şeklinde bir ifade kullanılmıştı. Bu tanıma uyan ve iman ettiği dinden vazgeçenlerle ilgili Kur'an'ın yaklaşımı, hiç inanmayanlarla ilgili olan görüşlerinden farklı değildir. Nasıl ki hiç inanmayan bir kişinin inanmama hakkı mevcutsa

ve inanmamasının sonuçlarından kendisi sorumluyorsa, aynı şekilde bir dine inanıp bundan vazgeçmek isteyeninin de vazgeçme hürriyeti vardır ve sonuçlarına da kendisi katlanacaktır. Yeter ki bu kişi, ayrıldığı dinin izet ve şerefine, inananlarının ise hak ve hürriyetlerine tecavüz etmesin ve saldırıda bulunmasın.

Kur'an ıstılahında dinden dönmek, “*İrtidâd*” olarak ifade edilmiştir ve “رِدَّة - *Ridde*” kökünden türemiştir. İrtidat lügatte “Dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarına gelmekte ve kavram olarak bir Müslümanın, hiçbir baskıya maruz kalmaksızın kendi hür iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade etmektedir.⁵²

Kur'an'da, dinden dönmeyle ilgili birtakım âyetler mevcuttur. Bu âyetlerde dinden dönmenin cezasının, Allah'ın, meleklerin ve insanların lânetine uğramak⁵³ olduğu bildirilir. Ayrıca bu kişilerin doğru yoldan çıktıkları, yaptıkları amellerin geçersiz sayılacağı, dünya ve ahirette Allah'ın azabına ve gazabına maruz kalacakları ifade edilir.⁵⁴ Böylece Kur'an'da, dinden dönenlere, ahirette verilecek cezalar dışında herhangi bir dünyevî cezadan söz edilmez. Bu sebeple mürted hakkında yapılması gerekenler sünnetin rehberliğinde şekillenir.

Hz. Peygamber, risalet hayatının hiçbir döneminde, kimseyi İslâm dinine girmeye zorlamadığı gibi bu dini terk etmesi sebebiyle de kimseye herhangi bir ceza vermemiş ve öldürmemiştir.⁵⁵ Onun hayatında buna dair yeterince örnek mevcuttur.

⁵² Ferâhîdî, “rdd”, 8/7; Ezherî, “rdd”, 14/46-47; Cevherî, “rdd”, 2/473-474; Râgıb el-İsfahânî, “rdd”, 348-349; İbn Manzûr, “rdd”, 3/172-175.

⁵³ el-Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/90.

⁵⁴ el-Bakara 2/108; Âl-i İmrân 3/86-91; el-Mâide 5/54; et-Tevbe 9/66, 74; en-Nahl 16/106; el-Hac 22/11; Muhammed 47/25-28.

⁵⁵ *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı

Bir defasında o, Medine'ye gelip kendisine biat ederek Müslüman olan daha sonra da rahatsızlığını bahane ederek biatten vazgeçip dinden dönerek Medine'den ayrılmak isteyen bir bedeviye, "Medine, içindeki kiri ve pası atan, temiz olan şeyleri tutan bir körük gibidir." buyurarak hoşnutsuzluğunu belirtse de onun Medine'den çıkıp gitmesine engel olmamıştır.⁵⁶

Hâris b. Süveyd (ö. ?) isimli bir kişi, yanında bulunan bazı kimselerle birlikte irtidat etti. Bunun üzerine bu kişiler, kendileri hakkında: *"Peygamberin hak bir peygamber olduğuna şahitlik ettikleri ve kendilerine çok açık deliller geldiği halde imandan küfre dönen bir toplumu Allah nasıl doğru yola eriştirir? Allah, zalim bir toplumu hidayete ulaştırmaz. Böylelerinin cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğramaktır. Onlar cehennemde asırlar boyu kalacaklardır. Onların azabı hafifletilmeyecek, yüzlerine de bakılmayacaktır. Ancak daha sonra tövbe edip kendilerini düzelterler müstesnadır. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*⁵⁷ âyetinin nazil olduğunu öğrenince tekrar Müslüman oldular ve Hz. Peygamber de onları affederek biatlerini kabul etti.⁵⁸

Hz. Peygamber'in, hakkında ölüm kararı verdiği Mikyes b. Subâbe (öl. 6/630), Mekke'den gelerek Müslüman olmuş bir kişidir. Bu kişi Hz. Peygamber'den hata ile öldürülen kardeşinin diyetini talep etmiştir. Kendisine diyet ödendikten sonra da kardeşini hata yoluyla öldüren kişiyi katledip irtidat ederek Mekke'ye kaçmış, Mekke'nin fethi gü-

Yayımları, 2013), 5/359.

⁵⁶ Buhârî, "Ahkâm", 45.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/86-89.

⁵⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz – 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/612.

nü Müslümanlar tarafından öldürülmüştür.⁵⁹ Bu olayda her ne kadar bir mürted öldürülmüş olsa da bu kişinin öldürülmesine, dinden dönmesi değil bir insanı kasten öldürmesi sebep olmuştur.

İrtidadın hukukî açıdan suç sayılmasının geçmişi, çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Bu eylem, Yunanlılar ve Romalılarda ölümle cezalandırılmıştır. Yahudilikte bu fiilin cezası, taşlanarak öldürülme olmuştur.⁶⁰ Hıristiyanlıkta ise dinden dönme, ölüm ve aforozla sonuçlanmış ve engizisyon mahkemeleri kurulmuştur.⁶¹ Ancak İslâm tarihindeki dinden dönme hadiseleri yakından incelendiğinde, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi irtidatlerin dinî kaygılar dışında yapıldığı, bunların temelinde siyasî ve askerî mülhazalarla gerçekleştirilen ve devlet otoritesine başkaldırı anlamı taşıyan olayların olduğu görülecektir. Hz. Peygamber'in, "Dinini değiştireni öldürün."⁶² şeklindeki sözü bu çerçevede anlaşıldığında, onun, mürtedler hakkındaki yaklaşımı daha belirgin hale gelecektir. Çünkü Hz. Peygamber'in dinden dönenlerle ilgili verdiği ölüm kararı, bir kişinin bireysel olarak irtidadından dolayı dinî bir hüküm olarak verilmiş değildir. Bu karar, söz konusu kişinin Müslümanlara düşmanlık etmesi, düşman safına geçerek savaş halinde olması gibi siyasî ve askerî gerekçelere dayanmaktadır.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/293.

⁶⁰ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003), Yas.13:6-10.

⁶¹ İrfan İnce, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/88.

⁶² Buhârî, "Cihâd", 147; "İstîtâbetü'l-Mürteddîn", 2; "İ'tisâm", 28; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Hudûd", 1; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Hudûd", 25; Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 14; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Hudûd", 2.

Bu durumun daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden biri olan ve daha sonra irtidat eden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (öl. 36/656-57) örneğine işaret etmek yerinde olacaktır. Abdullah, irtidat ettikten sonra kâfirlere sığınıp Hz. Peygamber'e hakaretler etmiş ve itham edici yalanlar uydurmuştur. Bu olay sebebiyle Hz. Peygamber onun Mekke fethi günü öldürülmesine hükmetmiştir. Osman b. Affân'ın (öl. 35/656), bu kişi hakkında, bir daha Müslümanlara zarar vermeyeceği ve düşmanlarla iş birliği yapmayacağına dair verdiği güvence sonrasında Hz. Peygamber Abdullah'ı affetmiştir.⁶³

Bu örnekte de görüldüğü gibi Hz. Peygamber dönemi başta olmak üzere o devirlerde irtidat edenler, genel olarak düşmanla iş birliği yapıp Müslümanlara düşmanca tavır sergiledikleri için hasım kabul edilmişlerdir. Bu sebeple de İslâm hukukçuları, mürtedlerle ilgili olarak, “Mürtedlere tekrar Müslüman olmaları teklif edilir. Eğer kabul etmezlerse öldürülür.” şeklinde bir kural geliştirmişlerdir. Böylece tüm ulema, mürtedin öldürülmesi gerektiği üzerinde uzlaşmışlar, hatta kadınların irtidatında da aynı kanaate varmışlardır. Fakat Ebû Hanîfe (öl. 150/767), savaşmayan kadınların öldürülmeyip hapsedilmeleri gerektiği fikrini benimsemiştir.⁶⁴ Buradaki “Savaşmayan kadınlar” ifadesi, mürtedin öldürülme sebebinin, Müslümanlara karşı savaşmak olduğu konusunda önemli bir ipucu vermektedir.

Nitekim bu dönemin hukukuna yön veren rivayetlerin ayrıntısında da bu durumu görmek mümkündür. Mesela mürtedin öldürülmesi gerektiğini ifade eden bir rivayette, “Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet eden Müslüman bir kimsenin

⁶³ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/261.

⁶⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 95.

kanı, ancak üç şeyden biri ile helâl olur: Evli iken zina etme, adam öldürme ve dinini terk edip cemaatten ayrılma”⁶⁵ buyrulmaktadır.

Aynı hususu vurgulayan bir başka rivayette ise bu manzara çok daha açık bir şekilde görülebilmektedir: “Bir Müslümanın kanı ancak üç sebeple dökülebilir: Bunlardan zina eden evli kişi recmedilir. Birini kasten öldüren kişi öldürülür. İslâm’dan çıkıp da Allah ve Resulüne harp açan kişi ise ya öldürülür ya asılır ya da sürgüne gönderilir.”⁶⁶ Bu rivayetdeki “İslâm’dan çıkıp da Allah ve Resulüne harp açan kişi ise ya öldürülür ya asılır ya da sürgüne gönderilir.” bölümü de irtidat edip Allah’a ve Resulüne harp ilan edenlerle ilgili farklı bir yaklaşım sergileyerek bu kişiler hakkında, ölüm dışında farklı alternatifler bulunduğunu da ifade etmektedir. Nitekim dinden dönüp karşı cephelerde yer alan bu tür kişiler hakkında Hz. Ömer, “Onlara çıktıkları kapıdan tekrar girmelerini teklif ederdim, kabul ederlerse ne âlâ eğer kabul etmezlerse hapse atardım.”⁶⁷ şeklinde kanaat belirterek bu hususta, dikkate değer bir tavır ortaya koymuştur.

Kur’an’ın uhrevî cezalar dışında dünyevî bir ceza öngörmediği mürtedin İslâm tarihi sürecinde öldürülmesi, bunların, İslâm dinini terk etmeleri sebebiyle değil isyan edip devlete başkaldırmaları, kamu düzenini bozmaları, düşmanlarla iş birliğine girerek Müslümanlara zarar vermeye çalışmaları sebebiyledir. Yoksa baştan beri ortaya konulan âyetlerden, hadislerden ve uygulamalardan da açıkça anlaşılabilceği gibi, bireysel olarak, kendi halinde bir kişinin inanıp inanmama hürriyeti

⁶⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Kasâme”, 25; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmizî, “Diyât”, 10; “Hudûd”, 15.

⁶⁶ Nesâî, “Tahrîmü'd-Dem”, 11; “Kasâme”, 13.

⁶⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Tevzi'u'l-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 10/165.

vardır. Bu kişi ister inanır Allah'ın vadettiği mükâfatlara talip olur, isterse dinden dönerek inkâr eder ve bunun sonuçlarına katlanır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse fakihler tarafından ölüm cezası takdir edilen irtidât suçlamasının muhatabı, bireysel olarak İslâm'dan çıkan kişiler değil siyasî, ideolojik veya ekonomik amaçlarla düşman safına geçerek onlarla birlikte Müslümanlara karşı savaşanlardır. Dolayısıyla bir kişiyi, güç kullanarak maddî veya manevî baskı yaparak din değiştirmeye zorlamak hem akla hem temel insan haklarına hem de İslâm'a aykırıdır.⁶⁸

Sonuç

Allah'ın insanlar için seçtiği dinin adı, barış ve barışık olmak anlamına gelen İslâm'dır. Bu dinin kitabı olan Kur'an, insanların, istedikleri şekilde inanma ve din seçme hürriyetleri olduğunu ilan etmiş ve daha yeni inmeye başladığı Mekke döneminin ilk başlarında, Müslümanların, inanmayanlarla ilişkilerini karşılıklı olarak hak ve hukuka saygı temeline oturtmuş, herkesin kendi dininde kalarak da bir arada yaşanabileceğini ilan etmiştir. Peygamberlerin ve özellikle Hz. Muhammed'in (sa), sadece bir tebliğci olduğu, dini kabul ettirmek için insanları zorlamak gibi bir görevi olmadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Açık ifadelerle "Dinde zorlama olmadığı" dile getirilmiştir.

⁶⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Çetin, "Dinde Zorlama", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 65-68; Hacer Şahinalp, "Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidât", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013), 101-125; Ahmet Küçük, "Kur'an'da İkraha Kavramı ve Dinde Zorlama Meselesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Eylül 2009), 25-46; İbrahim Yıldız, "Kur'an Çerçevesinde Farklı Dine Mensup Ebeveyn - Çocuk Arasındaki İlişkinin Sınırları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021), 246.

Müslümanların, beraber yaşadıkları gayrimüslimlere yaklaşımı ve tavrı bu şekildeyken Mekkeli müşrikler, bunun tam aksi bir anlayışla en başından itibaren Müslümanlara düşmanca yaklaşmış ve onlara hayat hakkı tanımayan bir tavır sergilemişlerdir. Hz. Peygamber başta olmak üzere tüm müminler, Mekkelilerin bu zulmünden uzaklaşmak için Medine'ye hicret etmelerine rağmen, müşriklerin saldırı ve zulümleri bitmek bilmemiştir. Bu saldırılara karşı koymak üzere Müslümanlara savaş izni verilmiş ve kendilerini korumak üzere savaşmak önemli bir görev sayılmıştır.

Bu çerçevede Kur'an'da, ahitlerini bozan müşrik ve kâfirlere yönelik olarak "*Müşrikleri nerede bulursanız öldürün*" anlamında ayetler yer almaya başlamış ve Müslümanlarla savaşanlara karşı, "*Yeryüzünde huzuru bozmaya yönelik yıkıcı faaliyetler ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın (murat ettiği şekilde işlevsel) oluncaya kadar onlarla savaşın...*" şeklinde ayetler indirilmiştir. Fakat bu ayetlerin tamamı, Müslümanlara hayat hakkı tanımayan inkârcılara karşıdır, yoksa kendi halinde, kimseye zararı olmayan bir kâfire karşı en ufak bir yaptırım içermemektedir.

Din değiştirme olgusu da din ve inanç hürriyeti açısından ele alındığında, Kur'an'ın bunlara karşı uhrevî yaptırımlar dışında herhangi bir dünyevî ceza öngörmediği anlaşılacaktır. Zira Kur'an'a göre kendi özgür iradesiyle bir dini seçme hakkı olan kimsenin o dinden ayrılma hürriyeti de mevcuttur. Tüm dinlerde olduğu gibi Kur'an da müntesiplerin irtidadına olumlu bakmamaktadır. Bu sebeple bu fiili işleyenler için belirli bazı uhrevî cezalar ortaya konulmuştur. İslâm tarihinde mürtedlere uygulanan dünyevî cezalar ise dinî olmaktan öte siyasî, içtimaî ve askerî özellik göstermektedirler.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Çetin, Mustafa. "Dinde Zorlama". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (998), 65-68.
- Dânî, Osman b. Saîd. *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'an*. thk. Gânim Kudûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs, 1414/1994.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Erdoğan, Mustafa. *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları, 2004.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed Avd Mür'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suud: Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bişerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*. thk. Mustafâ es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî. *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-câmi' li'bni Vehb*. thk. Miklos Muranyi, 3 Cilt. b.y.; Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İnce, İrfan. "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/88-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kapar, Mehmet Ali. "Uluslararası İlişkiler Bağlamında Hz. Muhammed'in Gayrimüslim Unsurlarla Olan İlişkilerindeki Örnekliği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2019), 57-82.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddin. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrâhîm Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Küçük, Ahmet. "Kur'ân'da İkraah Kavramı ve Dinde Zorlama Meselesi". *Marife* 9/2 (Eylül 2009), 25-46.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Tefsîru'l-Mâtürîdî – Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîru'l-Mâverdî (en-Nüketü ve'l-uyûn)*. thk. İbn Abdi'l-Maksûd b. Abdîrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. tsh. Heyet. 8 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1348/1930.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Özcan, Esat. *Eyyûbî-Memlûk Döneminde Tefsir (Ezdi Örneği)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 10 Cilt. Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Şahinalp, Hacer. "Din Hürriyeti Bağlamında Din Değişirme Hürriyeti: İrtidât". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013), 101-125.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. b.y.: Dâru Hecer, 1422/2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Âsım b. Abdilmuhsin el-Humeydân. Dammâm: Dâru'l-İslâh, 1412/1992.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'ân Çerçevesinde Farklı Dine Mensup Ebeveyn-Çocuk Arasındaki İlişkinin Sınırları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021), 237-266.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şilbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.